

מצות תכלת בזמנו

המתברר מדברי רבותינו ז"ל אודות התכלת וחיובה בזמן הזה

מהדורה מעודכנת לשנת תשע"ד

ה"ג ובמפרשים שם [שרק מזה שהלואו חי יותר מן הדגים או יודעים שיש לו גידים ועממות]. ובחי המיוחסים להר"ן שנת ק"ו. ש"י שאלו הלואו שהוא גוף אטום כחלזונה הללו שנאספות ואינו צלל אצוריים, וכן הוא ברע"ב"א שם (ע"ה);

ויש לו נרתיק (דברים רכ"ב ז יא, שה"ש רכ"ב ד יא, פסיקתא דרב כהנא פ' בשלת, מדרש תהלים פ' כ"ב ז"ל ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל נתיקו גדל עמו, וכ"כ הערוך [ערך הלואו ז', ומוסף הערוך ערך הלואו ג'] שהוא מוקף, וכן מפורש בפיה"ש להרמב"ם [בפרק ה' ע"ה ע"ה קורח] כלים פ' י"ב א, י"א שקשר הלואו כגאשו: הוא האדף של צלל חי היינו הנקרא הלואו];

הרי שחלזון הוא הנקרא 'snail' באנגלית, וחייליו או ישבול' בעברית.

גם מרש"י והרא"ש נראה כן (רש"י דברים ח ד והרא"ש ע"ה דברים כה ד) [רש"י מעתיק מדרש הגי' יצא ולמד מן החלזון ובמקום 'חלזון' כותב 'חומט', וז"ל: "ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם כלבוש הזה של חומט שגדל עמו, והוא עצמו (ויקרא י"א ל, ומגילה י"א) תירגם 'חומט' לילימצי, ותירגם גם שבלול' כן (שם ע"ז); וגם הרא"ש העתיק מדרש הגי' ובמקום 'חלזון' כתב 'ישבול'];

וכן פי' רש"י בהדיא (ע"ז כה) "משקדי חלזוני: לימצי' בלע"ז", וכן איתא בפ"י רמ"ה (נמוח לה) "חלזון קורין בלעז לימצי". לימצי' - 'limace' בצרפתית הוא הנקרא 'חלזון' או 'ישבול' בעברית, ו'snail' באנגלית.

וכן משמעות המילה 'חלזון' בערבית¹ (ספר השרשים לר"י אבן ג'את, ערך ש-ג-ל²; וע"ע בספר הגמרא המוספיק לר' תנחום ארזשילני ערך הלואו שכתב בפיה"ש: "חלזון... הוא אצלנו עטרי גס כן").

וכן כתבו להדיא, שהחלזון הוא 'חומט'³: היעבי"ץ (כפי' סידורו פ' לילית בק"ש), המהר"י כהן (חתן המהר"ל, כפי' על מדרש תהלים ה"ג), התפארת ישראל (ע"פ הערוך, בהקדמתו לסדר מועד), התבואות הארץ (ח"ב פ"א), והמתנות כהונה

ראשי פרקים בתולדות התכלת

קרוב לסוף תקופת רבנו סבוראי נשתקעה צביעת התכלת מישראל, ונפסק קיום מצות תכלת.

בשנת תרמ"ז פירסם האדמו"ר מראדין זצ"ל מאמר בשם 'שפוני טמוני חול' להוכיח שיש לחפש התכלת, וניסה להחזירו למעשה.

האדמו"ר נסע לנאפולי באיטליה לבקר באקווריום שהיה שם, וקבע שהדיון המצוי שם הוא החלזון.

אחרי זמן מה הצליח לעשות ממנו תכלת, ופרסם הדבר בשנת תרמ"ח בספרו 'פתיל תכלת', והתחילו רבים מחסידיו ומקצת חסידי ברסלב להשתמש בתכלת שלו. אמנם, רוב גדולי דורו לא קבלו את הצעתו.

[המשך בעמוד הבא]

גדר מצות תכלת בציצית

כתב הרמב"ם (פ"א מהל' לילית ה"ג) "במצוה זו שני צוויות, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת."

איתא בגמרא "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" (נמוח מג:). [מכלל שיש עונש למי שיש לו תכלת ואינו מטילו, ואינו בגדר 'רשות' בלבד].⁴

בתוספות בבבא מציעא (פ"א ד"ה שהיה) מבואר שמי שאינו מטיל תכלת בטליתו "עובר על מצות ציצית."

וכן איתא בס' ערוגת הבשם (תלמודי צעלי החוספות, ח"ג ע" 210) "אם יש לו שני מינין [לבן ותכלת] ואינו רוצה כי אם במין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה."⁵

וע"ע בשו"ת בית הלוי שכתב שמי שיש לו תכלת ומטיל לבן בלא תכלת, עובר על בל תגרע (ה"א סי' נ"ג, וכ"כ השפת אמת ר"ה כ"ה, וראה שכן דעת המ"ז צ"ה"ל סי' ל"ד ד"ה י"ה, וכ"כ הגרי"פ פערלא ז"ל בפירושו למה"ר לר"ג נו"ה ז').

מצות תכלת בזמן הזה

[לברר שמצוה זו נוהגת בוה"ז ושאפשר להחזירה בלי מסורת]

כתב המהר"ל (ש"ת החש"ת סי' ה')⁶ "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקלו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאיתו דג חלזון הוא בים המלח⁷ וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת..."

וכן כתב החמדת שלמה (ה"ע סי' ט כ"ג) "אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בוה"ז אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל בהל' ציצית."

והארצות החיים (לה"ג מל"ג, סי' ט מה) כתב "וע"י בשו"ת ההדב"ז (סי' תרפ"ג [שכתב] ואפשר שעד היום הוא [החלזון] מצוי אלא שאין יודעין לצודו עכ"ל ולפי"ז י"ל דגם בסדין בציצית יש חשש דשמא ילמדו [לעשות תכלת בוה"ז]."⁸

גם אצל גדולי הראשונים מצינו אסמכתות לזה:

בספר החינוך (מ"ה ש"ס) איתא, "וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו"⁹ [אבל אפשר הוא מכל מקום] [וכן דייק האדמו"ר מראדין ז"ל כספרו ש"ן תכלת].

והרמב"ן כתב (מלחמות, שנת י"ב: מדי' ה"ר"ף) "והנה לבעל המאור [שס"ל שהתכלת מעכבת את הלבן] עכשוו במקומות הללו [שארן תכלת] אין אדם צריך להטיל לבן לבדו"¹⁰ [משמע שבשאר מקומות ייתכן שהתכלת מצוי אף בזמנו] [כן דייק הגרי"פ פערלא ז"ל, קובץ טעם כה"ט קמ"א].

מקור התכלת - החלזון

"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון", שלא מן החלזון פסולה"¹¹ (תוספתא נמוח פ"ע ה' ו, וכ"כ במ"ס לילית ש"אין צובעין תכלת אלא בחלזון, וע"ע נמוח מג: וה"א תכלת ה"כ לבע"ש לה, מייחזק דס הלואו, וכן פסק הרמב"ם פ"ב ה"א מהל' לילית).

חלזון הוא תולעת¹² (רש"י סנהדרין לא, ד"ה הלואו, וכן ברש"י ע"ה ויקרא כ"ב כ' ור"א"ס שם, לרצ"ה שנת סי' קל"ד, ר"ש ר"אד"ד על תוי"כ מנור"ה א' פ"ה א' ה' י"ד; וע"ע צירושני שנת פ"א

¹ וכתבו הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא קכ"ו) והארצות החיים (ג' נ"ג) שזה למאי דקיי"ל תכלת אינו מעכב את הלבן, וכן מוכח מדברי הר"רי"ף והרא"ש (על הגמ' שם) והרמב"ם (פ"ב ה"י"ב).

² לשון 'חויב' מופיע לגבי התכלת בעוד ראשונים בסוגיית 'סדין בציצית' (שבת כ"ה, ב), והם: התוספות, הרמב"ן (במלחמות), הרשב"א, המאירי, תוס' הרא"ש, והר"ן (על ה"ר"ף); והרא"ש (תוס' הרא"ש יבמות ח: ד"ה מלמד) אף כינה מצות תכלת "עשה של חובה", וכ"כ הלבוש (הקדמה ללבוש התכלת)... שחיוב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא רכ"ו."

³ בא ליישב שיטתם של ר"ת והגאונים שגם בזמן שאין תכלת בגד פשתן פטור מציצת [ואף מחוטי לבן], על אף שטעם הפטור נובע רק בזמן שהתכלת מצויה (משום הגזירה שמא יבוא ליד אסור שעטנז).

⁴ הסמ"ג העתיק בזה דברי הרמב"ם (פ"ב מהלכות ציצית ה"א), וכונתו לים הגדול, וכן דרך הרמב"ם בכל מקום לקרוא לים הגדול ים המלח [כי כן נקרא ערבית אלמלאח] [ע"פ מהל' כלאים ה"א ובמקומ' שם, וכן בקרית מלך למחן הנהר"ק שליט"א, וכ"כ הדרי"ל בביאורו לפרד"א פ"ה"ח, והנהר"ח סופר שליט"א האריך בזה בקובץ בית אהרן וישראל לגיון צו].

⁵ ולכן יש לפטור בגד פשתן מציצת גם בלא תכלת, כנ"ל, וכ"כ העולת תמיד (ט, א), "דשמא יתגלה תכלת ויבא ליד אסורא דכלא"ם, והובא במ"ס (סי' ט) בשעש"ע אות כ"ב.

⁶ משמע שכל צבע בגוון התכלת שבא מכל חלזון [שהיה לפני חז"ל], כשר לתכלת, שהרי בגמ' ובתוספתא כתוב חלזון סתם וילא תתייחד סוג החלזון השדר, כמו שנתפרש שם בענין תולעת שני שהיא דוקא ימי התולעת שבהרם, הבא שלא מן התולעת שבהרם [שלה"ל], או ייתכן שאין יותר ממין אחד של חלזון שאפשר להוציא ממנו צבע תכלת. וע"ע בפ"י מהר"א פולדא לירושלמי (כלאים ט א) שמבואר מדבריו שכל הצורך בחלזון [הפסול בקלא אילן] הוא שיהיה הצבע מדבר "שיש בו רוח חיים".

⁷ ומ"מ אין בוה חסרון של ימן המותר בפי'ן; ע"פ בשו"ת נו"ב (מהדו"ת או"ח סי' ב) ובשו"ת חת"ס (וי"ד רע) ובאבן האזול (פ"א מהל' כלי המקדש ה"ט), וכן בירר האדמו"ר מראדין בספרו פתיל תכלת;

והרדב"ז (מצודות דוד ע"ב) כתב בפירושו שהחלזון הוא בריה טמאה, וכן נקט מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בפשיטות שהוא מין טמא (קובץ תשובות ח"א סי' ט).

⁸ המשווה בין מדרש הגי' לדברי רש"י, ראה שדבריו שם הם העתק מהמדרש, וע"ש ברבינו בחיי שהעתיק כל דברי המדרש כצורתם וגם כתב 'חומט'.

⁹ ע"פ בראשית רבה (פ"ה ט"א) ששם תירגם המדרש עצמו 'ישבול' ילימצא.

¹⁰ ע"פ ספר המתרגם שם (בעמוד א'), וכ"ה בספר תרגום העל"ז [ע"ד ניומן ע"פ כ"י פרמא, וכ"ה בהגהות וצינונים במהדורת עוז והדר; ומסתבר שכ"כ היה כתוב 'לימצי', ונשתבש ל'לימצי' נ"י' הפרת ה"ף] בדפוס ויניציה, ומשם ל'לימצי' בדפוס ווילנא.

¹¹ ועיין ראב"ע ויקרא י"א י"ג, שייש כדמות ראה"ה מלשון ערבית ללש"ח"ק "בעבור היות שתי הלשונות קרובות" [ע"ע מגילה י"ח], וכל שכן לארמית [ע"י רמב"ן שמות ל כ"ב, והקדמת ספר המעריך].

¹² וכן הוא במילונים של ערבית ופרסית עד היום.

¹³ וכונתם ככה"נ לחילזון עם קונכיה, כנ"ל.

¹⁴ יש לציין שהעיר חיפה הייתה מכונה אצל או"ה 'פורפריוס', ככה"נ על שם צביעת הפורפרא שהיתה שם.

¹⁵ וע"י ב"י כפתור ופרח (פ"י י"א, ח"ב ע"ג) במהדורה החדשה) שהוכיח מגמ"ז שמקומות אלו הן מחלקו של זבולון.

¹⁶ ע"פ בראב"ע (נוסח ב), מהד"י מוסד הרב קוק) שמדובר בתכלת מהחלזון.

¹⁷ אריסטו [חי בתחילת תקופת בית שני] [בספרו היסטוריה אנמילום], סטראבו [בס' גאוגרפיה], וטרוברוס [בס' די ארטקסטורא] [שניהם חיו בסוף בית שני], פליניוס [בהיסטוריה טורול'י] [חי בזמן החורבן], ועוד.

¹⁸ בלשונם 'יקניטניון', 'ילווידוס', או 'יקונכליא'. צביעת היקניטניון מהפורפרא הוזכרה בקודקס ויסטניאנוס. ר' אברהם הרופא [שבהקדמת ספרו כ' שהיה בקי בלשונות ובכתבי היוונים והרומיים, ובקיאיות הגולה יכרת בכל ספרו] כתב ב' שלטו הגיבורים שתכלת נעשית מדם הפורפרא, וגם (בפ' מד) שתכלת היא הצמר הצבוע כעצם השמיים."

נמצא במקום אחר¹¹ הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני מקומות הללו וכו'.¹² (מנחת כהן פ"ד) [בספרי או"ה העתיקים לא נזכר על שום בריה אחרת שצובעין בדמה, כי אם חלזון הפרופורא].

ותב השלטי הגיבורים (ל"א הוצא, תלמוד מהר"ם ק"ס, פ' ע"ט) "...רמש הים שנקרא פורפורה, והוא החלזון שצובעין בו התכלת".

וכ"כ החוות יאיר (בספרי מקור חיים סי' י"א ס"ק ז'), "בחיידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א (כחול), רק צבע פורפורה¹³ [סגול] שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפורה".

וכן דעת הגר"ש הירש זצ"ל, בפירושו על התורה (במקורו בנרמית, דברים ג' י"ג, על נכתב וצולן) שתרגם את המילה 'חלזון' בגמ' (מגילה ו') 'פורפורה' שנעקקע' [חלזון הפרופורה].

וכן משמע בראב"ה (פרכות סי' כה) "וגרסינן בירושלמי¹⁴ בין תכלת לכרתי, בין פורפורה ובין פריפינין" [משמע שמתרגם תכלת 'פורפורה' - דבר צבוע מהפורפורה]; וגם משמע כן בפרקי דרבי אליעזר

(פ"ק ו) ובאסתר רבה (פ"י) [שמפרשים הפסוק 'ומרדכי יצא לבגוש מלכות תכלת וחור' שמרדכי לבש 'פורפורה'] (וכן מפי' במוסף הערך ע"ד פפריאל, ובתוספת ראש על הירושלמי מל"א ח"א; וכ"כ בספר לישומי אל"ת המיוחס להר"ח ל"ג, ובתוספת הנגלן ח"ד ז"ה ז"ה נקרא פורפורה דמלכא ונקרא נגד תכלת").

הפורפורה מצוי עד היום על חוף הים הגדול בין צור וחיפה, ונודע בשם זה עד היום ביוון¹⁵, וידוע בעיקר בשמו המדעי 'מורקס טרונקולוס' [ארגמון קה-קוצים]. וברור מכתבי חכמי או"ה הקדומים שכתבו על הפורפורה לפרטי פרטים, שהמורקס המצוי כיום הוא הפורפורה של הקדמונים¹⁶.

כמו כן נמצאו¹⁷ בין צור וחיפה שרידים של בתי צביעה מתקופת חז"ל עם ערימות של קונניות ממין מורקס, שבורים במקום הפקת הצבע, וכן חרסים עם שרידי צבע.¹⁸

בגמרא (מנחות מג, ב"ב ס"א): מבואר שלויף התכלת היו

משתמשים בקלא אילן [צבע המופק מצמח שקוראים אינדיגו בלע"ז, וינ"ל בערבית (ערך ע"ד קלא אילן, ונ"י ב"ב נ"ד, מפי הר"ק ד"ה אילן, וכן בש"ת הגאונים (גיליוני, כ"ד ז' עמוד 333) וכ"פ הר"ם (מונח בלתי) צ"ק נ"ג]. צבע הכחול העשוי מהמורקס דומה ממש לצבע המופק מהקלא אילן עד שאף המולקולות [molecules] שלהם זהים ממש¹⁹.

ברמב"ם (פ"ג מה' ל"א) מבואר שהתכלת היא צבע העומד ביפו, ושאר צבעונים אינם עומדים כמו התכלת (ש"ס ה"ד) [בספ"ק משנה ש"ס, ש"ן מקור הרמב"ם בגמ' מנחות מג: לגבי הנחת הכלת מקלא אילן] מבואר שכוונתו בישאר צבעונים לקלא אילן, שהיה נחשב בזמן חז"ל לצבע חזק בעצמו, ע"י ב"ק (נ"ג) ובישי"ש (ש"ס). התכלת הוא צבע מיוחד בחוזקו, והוא הצבע היחיד שנודע עליו מימי חז"ל שחזק יותר מקלא אילן.

¹¹ כוונתו שלא זכרו חכמי האומות שנמצא בכנרת (וגם זכרו במפורש שלא יחיה במים מתוקים), ובא לאפוקי ממשות לשון הוזה"ק שמשמע שנמצא בים כנרת (שמות מח: ושמות קמ"ט). וכבר תירצו לקושיא זו הרמ"ק [שאין כוונת הוזה"ק לים כנרת הגשמי אלא לספי מלכות] ועוד, ותירוציהם מובאים בטענות בספר לולאות תכלת (עמ' 145).

¹² וכ"כ האדמו"ר מבראדצין בעצמו (הקדמה לאמור תפיל תכלת) [וכן בימי היוונים והרומים בימים הקדמונים, היה נחשב צמר הצבוע תכלת לקרות גדול והיו לאות רוממות השררות... ומלאכת הצביעה היה ידוע אז במדינת טוראס ומעת נהרסה המדינה הזאת וכל סביבותיה בחופים התיכון ע"י השימוש האלים נשכח מלאכת הצביעה...], ואין כל ספק שמדבר על הפורפורה של היוונים, ותמוה קצת איך נעלמה מהאנן הנ"ל מציאות הפורפורה, מ"מ מוכח שסבר שהתכלת של או"ה והתכלת של ישראל אחת הן.

¹³ היה לו כל כך ברור שהפורפורה הוא החלזון, עד שקבע על סמך זה שצבע התכלת פורפורה-סגול לגבי זמן משידיין לא נודעה האפשרות לצבוע ממנו גם כחול.

¹⁴ דברים אלו אינם לפנינו בירושלמי, אך כידוע אבדו מאתנו הרבה מאמרים מהירושלמי, ואם אמנם ייתכן שאין הראב"ה מתכוון לתלמוד ירושלמי רק לספר קדום שהיה מכונה 'ירושלמי' ע"י קובץ ירושתי, שנה א' ע"י ר"טו בהערה), מ"מ אם הביא אותו הראב"ה, בודאי שהוא ספר מוסמך; וע"י ברד"ל בספרו קדמות הזהר, שכתב שיספר ירושלמי הוא כינוי לזוה"ק או לחלקי זוה"ק שנעלמו מאתנו. מכל מקום, מדכתב הראב"ה 'גרסינן בירושלמי', משמע שכוונתו לתלמוד ירושלמי.

¹⁵ הוא משמש שם לאכילה אך לא לצביעה [ולכן לא ייתכן שמחמת צבעו הלבשו עליו שם זה].

¹⁶ ע"י ספר לולאות תכלת (עמ' 263), וכן מוסכם בלי חולק אצל כל חוקרי העתיקות שהפורפורה הוא המורקס של היום. אבל בזמנם ובמקומם של הגדולים הנ"ל לא ידעו את זהות הפורפורה.

¹⁷ וא"י לברר הלכות מארכיאולוגיה, או לה"פ להביא מהם סמך, כמו שמצינו לגבי הכרעת מנין החוטים ממתי מדבר (ב"ב ע"ד) סדר הפרשיות בתפילין (פסקי תוסי' מנחות צב, סמ"ג ע"ש כ"ב, והובא בב"י סי' ל"ד), משקל השקל (רמב"ן שמות ל"ג, ובחפסות לפי התורה) ועוד הלכות.

¹⁸ ע"י ספר התכלת לר"מ בורשטיין באריכות (עמ' 257 ה"לחה). גם על שקלי צור מופיעה דמות הפורפורה, וגם נמצא עמוד בצפון אפריקה עליו חרוטה תמונת שני חלזונות מסוג המורקס וכן המילה "פורפורה" שנשמעותה 'מקום' [עשית] הפורפורה, ולאחרונה נמצאו גם אריגים צבועים בחול המורקס טרונקולוס.

¹⁹ ע"י שילוחים ביניהם בעמידות הצבע, ע"י על כך בחלק הקושיית.

עוד דברים שמצינו בחלזון התכלת והפורפורה

- שניהם טומנים עצמם בחול (מדרש לקח טוב [פסיקתא זוטרותא], דברים לג, י"ח).
- דמו שצובעין ממנו מיפקד פקיד²⁰ (חוס' שנה ע"ה. ד"ה כי היכי, כחונות ה': ד"ה מיפקד פקיד ומכ"ה כן מן הגמ' ע"פ שיטתו צנ"ן חזרו).
- צריך להוציא הדם מיד אחר פציעתו "כי היכי דליציל"²¹ צביעה"ה (שנה ש"ס) [צבע הפורפורה מתחיל להתקלקל משעת מיתתו].
- היו עושים ממנו גוונים הרבה (רבינו חיים פלטיאל ע"ה' בראשית מע י"ג בשם מדרש, י"טשים ממנו כל מיני צבעים).
- תכלת נקראת 'טריון' (מוסף הערך ע"ד טריון, ובתוספת הוצאם צ"ד הערך עלמו) [צבע הפורפורה היה נקרא טריון על שם צביעתו בצור, שנקרא בלשון העמים טייר-Tyre]; וכמו כן נקראו שניהם יקינטינון, "חור כרפס ותכלת, תרגום עקילס איירינון קרפסינון ויקינטינון" (מדרש אסתר ומוסף הערך ע"ד איירינון, ע' טייון, וע' יקינטינון), וכן הוא בתרגום השבעים וביוסיפון, וכן נקרא הצבע של הפורפורה בכמה מקומות; אם כי ייתכן שהוא שם כללי לגוון התכלת (מפורש במוסף הערך ש"ס).

• תכלת היתה יקרה מאד (מנחות מג: דומה לחוס' של זכ"ב, מה: "לפיך דמיו יקרים", וכ"כ רש"י מגילה ו' וז"מ ס"א); [וכן כתבו חכמי יון הנ"ל שצמר צבוע בפורפורה היה יקר מאד];

• ואף שימש הרבה לבגדי מלכים (אסתר ה' טו' צלגת מלכות תכלת... שנת כו' ורש"י ש"ס, רמב"ן שמות כ"ח ז' [וכן כתבו חכמי יון לגבי צבע הפורפורה שהיה מיוחד למלכים ושרים: "ועל ידו היו ניכרים ממשוטי ע"ס"; וכן איתא באסתר רבה י' (י"ג) "מלך לובש פורפורה... ובמדרש תהלים (כ"ב) "שאלך דרכו של הדיוט להשתמש בה"; וע"ע במדרש הגדול (במדבר ד' ס') "שכן דרכו של מלכים, פורפורה שלהן תכלת").

• התכלת נעלמה בסוף תקופת רבנן סבוראי או בתחילת תקופת הגאונים (ע"י מנחות מג: "מור ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי" [בתקופת רבנן סבוראי, ע"י סדר תנאים ואמוראים ח"א, אגרת רש"י ע"ג, שה"כ להדיא אוח קמ"ה, וכן דורות הראשונים, רבנן סבוראי פ' כ"ג] ונש"ת ר' ש"ר שלם גלון סי' ז' אות ד, כ"ח: "כשהיה תכלת ניד ישראל", וגם בשאלותיו כבר לא הביא הלכות תכלת למעשה) [הצבע של הפורפורה ג"כ הוגבל באותה תקופה, ע"י הלחן].

• כנראה מחמת גזירות עליה ממלכי רומי (ע"י

סנהדרין י"ב. וכן יהודע ש"ס, ועליו גזירה כזו על הפורפורה בקודקס ויטנטיאנוס²², ובקודקס תיאודוסיוס, [אוספי גזירות של קיסר רומי]; וע"ע רמב"ן שמות כ"ח ז' ו"התכלת גם היום לא ירס אף את ידו לגבוש חוץ ממלך גויס", ורמב"ן בראשית ד' א' "ומלך גויס... רמז למלך רומי"²³ וכן בילק"ש ש"ס).

• "דמון [של החלזון] שחור כדיו"²⁴ (רמב"ם הל' ל"א פ"ב ה"ב) [ואכן דם הפורפורה המשמש לצביעה שחור כדיו, ונראה כפס שחור על בלוטת הצבע²⁵].

יוצא לנו מכל הנ"ל:

שבכדי להניח שהמורקס אינו חלזון התכלת נצטרך לומר: שבזמן חז"ל היו שני מיני חלזונות מצויים בין סולמא דצור וחיפה ששימשו לצביעת צבע בגוון התכלת, שהיו גם צבעים יקרים, וחזקים, ודומים ממש לקלא אילן, ואף שניהם נקראו פורפורה, וגם שניהם היו מפורסמים (כ"פ פ' ט"ז).

ומכל מקום, אין זכר לחלזון הפסולי בדברי חז"ל, וגם לא הזהירו שאלו, השתמש בו לתכלת [כמו שהזכירו קלא אילן], וכן שלא להחליפם בטעות, על שם שהיו דומים כל כך; וגם נעלמה התכלת המוזכרת בחז"ל מחכמי או"ה, אעפ"י שהיתה בשימוש נפוץ לצביעת בגדים (כדמוכח בשינון ז"ל: "המולא תכלת צבוק [פסול], שמה לנכ"ט לזכך נגד... אדעתא דגלמלא לנצניעה").

ומלבד שכלל לא מסתבר לומר כן, קשה ביותר איך אמרו חז"ל בסתמא "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן חלזון פסולה" (תוספתא מנחות פ"ע ה"ז) שמשמע שכל שא מחלזון, כשר לתכלת.

²⁰ "מופקד ועומד שם כנתון בכללי" (רש"י שבת קל"ג).

²¹ כ"ה לפנינו, וכן ג' רש"י וראב"ה (שבת ס"א קצ"ד), וי"ג דליציל (רמ"ב גאון סי' תפ"א, ר"ח, רמב"ן).

²² ב"דק. ונמצא כי צבע שהוצא מן החלזון חצי שעה אחרי פציעתו [זמן מיתתו קשה לקבוע בדיוק] כבר אינו צלול כראוי.

²³ זה הלשון שם [ע"פ תירגומו ל' ר' אליהו טבגר בקובץ והיה לכם לצביעת תשע"א] "לא תהיה שליטה לאדם פרטי בצביעה ובחפצה של הפורפורה, זו הנקראת בלטה, אוקסיבלטה, היאקוניתה, לא במש ולא בצמר, אם בכל זאת משהו מוכר גזית מורקס הנ"ל, עליו לדעת שהוא ייאבד את שחרותו ואת ראשו". יקינטינון הוא תכלת, ע"י לעיל בדברי המדרש רבה ועוד.

²⁴ אך ייתכן שהכוונה רק למלך חשוב, כמו שהוא ברמב"ן לגבי מלך מדין (במדבר כ"ה י"ב).

²⁵ בנו"כ הרמב"ם לא נמצא שום מקור לדבריו, וכ"כ שהיה לפני הרמב"ם מדרש שאינו מצוי שהיה כתוב בו כן [ומה שנמצא במדרש הגדול אינו אלא העתק מדברי הרמב"ם, ונכתב אחריו], וע"י בצפנת פענח שהציע מקור לרמב"ם מהירושלמי (פ"ב דעה), דם גדים שחור. ויש שמצאו מקור להרמב"ם בדברי חכמי היוונים שכתבו גם הם שבלוטת הצבע של הפורפורה הוא שחור.

²⁶ ורק אחרי הוצאתו וחיפתו לאויר משתנה לסגול.

שאלות נפוצות על הפורפוא, ועל החזרת התכלת בכלל

[הערה לקורא – העלון וההערות נכתבו בדקדוק רב, וכוללות בהם תשובות לשאלות רבות שלא התייחסנו אליהם ישירות במדור זה]

ת: במנחות ריש פרק התכלת מבואר שהאמוראים לבשו וצבעו תכלת כחמש מאות שנה אחר החורבן, ובהכרח שהחיוב קיים גם בזמן שאין בית המקדש קיים אם התכלת בנמצא [וכאשר אינה נמצאת נחלה חסרונה בחורבן בית המקדש, וכל כונת הארז"ל אינה אלא לבאר טעם היעדרה, כמבואר בשו"ת וישב היים להגר"י הלל שליט"א (סי' כ) שכן דרך הארז"ל לבאר נוהג שבעולם ע"פ הסוד, "ורק אם אומר להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג, אז ודאי נכון וטוב לחוש ולזהר לקיים דבריו" עיי"ש; ועי' בדברי הגה"ק האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל בשו"ת דברי יואל (סי' מד ג), שמבואר שם שהתכלת יכולה לחזור לפני הגאולה, וע"ע בדברי הרה"ג ר' עמרם אופמאן שליט"א (קוצן והיה לם לליית תשס"ז) שמבאר שתכלת היא מקישוטיין דכלה שכלל ישראל מכינים בעקבתא דמשיחא].

בגמרא בבא מציעא (פ"א): איתא: "אני הוא שעתידי ליפרע... ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא", וא"כ נראה שיש איסור בהטלת תכלת פסולה.

ת: בתוס' שם מבואר שעיקר האיסור הוא משום שמבטל מצות תכלת,¹² משא"כ בנידון דידן שממ"נ אין כאן ביטול מצות תכלת (וכי' היר"א זקנאעס הרלוזי צ"ג ס"ג, שצאן שאין תכלת מותר להטיל קלא אילן, וכי' הבית יוסף סי' ט ד"ה וכתב הרמ"ם); והרא"ש שם כתב שמדובר באונאת לוקח, כאשר מכר תכלת פסולה בתורת תכלת; והר"י מלונגל (ס"ג) פירש שהאיסור הוא רק במי שמראה עצמו צדיק בשם שאין בו (וכי' נדגש משה סי' פ"ג ש"ל).

איתא בשו"ע (סי' ט) "יש אומרים שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקקים נוהגים כן" ואם אין זו התכלת יש בזה גרעון במה שאינו לבן כמו הטלית.

ת: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך לחוטים שבאים במקום התכלת (פנינת הגושם הקדמון חי' ט' ע"ז, י"ט של שלמה יצמנת פ"א סי' ג, אלוות החיים ונגן גבורים על שרע ש"ס, חז"א סי' ג א"ת כ"ה וכן משמע צ"ל סעיף י"ד), וזאת מלבד מה שמבואר ברמ"א (ס"ג) שלא נהגו כן לנע"ע בשו"ת ישועות מלכו (סי' א' ו) שכי שלא שייך שום איסור בהטלת ספק תכלת.

אם אין זה תכלת הכשירה, הלא ייתכן שעובר בהטלתו על כל תוספי?

ת: בגמ' (נחמ"ח ז') איתא בתולה קלא אילן במקום תכלת¹³ "לא יהא אלא לבן" [ואינו עובר על כך בשום

איסור]¹⁴ (תוס' ס"ג ל"ה ר"ש ד"ה התכלת, ס"ג ע"ג ט"ו, וכן הוכיח צבוסות מלכו ה"ל, וכן מוכח מזה שלא העלה אף אחד מנדולי הדור שדברי האדמו"ר מראדזין זצ"ל תש"ז, ועיין במסגרת על דברי גדולי הדורות, שאמרו החז"א ועל דברי הקה"י שמו"ר לנגוס תכלת אף מספק).

במנחות (מ"ד) איתא שחלזון "עולה אחת לשבעים שנה", ולא ראינו¹⁵ דבר זה במורקס.

ת: כתב הרדב"ז (פ"ה סי' תרפ"ה) "בחלקו של זבולון היה עולה מאליו" מה מן היים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה, והשאר נבזרזאדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון, משמע שהיו צריכין לצודו."

בגמ' (ס"ג) איתא "חלזון זה" ברייתו "יתבנית דיוקנו" דיוקנו" (רש"י צמ"ק), או "צורתו" (רמ"ם) דומה לדג", ואין ייתכן דומה לדג בחלזון המורקס?

ת: עי' לעיל שהוכחנו ש'חלזון' פירושו שבלול בעל קונכיה, ואם כן יש לומר שכוונת הגמ' לצורת הקונכיה [שאכן דומה לדג, בניגוד לחלזונות אחרים], וכש"כ לדברי הערוך (ע"כ ל"ה) "דומה לדג של ים,



תמונות של המורקס

¹² עיי' מהר"ם, מהרש"א, מהר"ם שי"ף, חת"ס, ושאר מפי' שם שביארו כן.
¹³ ולבני הסוד של קלא אילן, מבואר בספר הקנה ובסי' שו"ת סודות (אות מד) שסיבת 'טומאתה' של קלא אילן הוא בגלל שאינו יוצא מן היים.
¹⁴ מבואר שם שעושה כן בטעות ולשם מצות תכלת.
¹⁵ ואם היה בזה איסור לאו, היינו צריכים לגזור משום כך גם בבגד של צמר [שמה יטיל קלא אילן].
¹⁶ באמת אין כאן קושיא כלל, שהרי לא ראינו אינו ראינו, ולא דע שלא עלה רק ע"פ המדענים, ולדבריהם אין שום חלזון שעולה אחת לשבעים שנה, ובעיני צ"ל כדברי הרדב"ז.
¹⁷ כונת הרדב"ז ב"מאליו" שהוא מה שעולה א' לעי' שנה (ע"פ החיד"א בפתח עינים על הגמ' שם, וכי"פ בספר אבר דוד כ"ד ב"מ תמח").
¹⁸ כן תיקנו במהדור' עוז והדר (החדש) ע"פ כל דמ"י, וכי"ב בר' נסים גאון (ע"ב ע"ד).
¹⁹ עיי' בשו"ת חכם צבי (סי' ט) שכתב "לומר על דבר שאינו דומה 'דומה' דרך הוא אף דלא דמי כל כך". וכן מצינו הלשון "דומה" שיכול להתפרש בהרבה אופנים, כמו ב"יריאה דדמיה לאופתא" (חולין מ"ז): שפירושו האמוראים באופנים שונים.

במדרש איתא (רבה והמחזיק סוף פ' שלח) "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנו" וא"כ איך ייתכן להחזירה?

ת: רש"י (פסחים ס"ג) פ"א את המילה נגנו: "נשתכח" נוכ"פ העץ יוסף (מהדורה זכר תוק) על המדרש רבה; והיינו שאין הכרח שצבע התכלת נגנו באופן שא"ל להחזירו, וגם הרדב"ז (סי' תרפ"ה) ס"ל ששנתכח באופן טבעי "כי אינם צריכים לו כי צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה"; וכן מוכח מכל המקורות שהבאנו לעיל שאפשר שתחזור מצות התכלת.

איתא בספרי (ח"א הכרז ש"ד): "כי שפע ימים יינקו... אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך מזויב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתי בשלום. אמרתי לו פרנסתך במה הוא, אמר לי מחלזון. אמרתי לו-

ומי מצוי? אמר לי- השמים! מקום יש ביים שמוטל בין הרים וסממיות" (כ"ה מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי- השמים! ניכר הוא שגנו לצדיקים לעולם הבא. משמע שנגנו התכלת בדוקא וא"ל למצוא אותה [וכבר בזמן התנאים].

ת: בוודאי היה מצוי בימינו שהרי צבעו ולבשו תכלת עוד מאות שנים אח"כ (כן מוכח כהנה מקומות נמנחה ר"פ התלמוד, ופירש הספרי דבר רב (למח"ד פ"א) שתמה ר' יוסי שם "היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיח ליה [כל כך] לצודו כמה זימני". ופ"י עוד, ששם מדובר בחלזונות מובחרים שרק הם "נגוזים שם לצדיקים לעתיד לבא",¹⁷ וכן מוכח מהספרי, מדלא אמר ר"י שנגנו רק אחרי שהזכיר הזקן שנמצאים במקום מיוחד (וכן דייק האדמו"ר מראדזין זצ"ל במאמר שפ"י טמ"ו ח"א).

בשו"ת קובץ תשובות (נגן הגר"ש אלשיך זצ"ל, ח"א ז) כתב "והנה טענת הבית הלוי" נגד התכלת של הרבי מראדזין זצ"ל הוא שאם הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים מעת שנפסקה התכלת מישראל ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת, אף שיש בו כל הסימנים שסימנו בו הנ"ל- ואנא לא ידענא" מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עלי' חל הטענה הנ"ל."

ת: טענה זו אינה נוגעת לתכלת של המורקס, שהרי במשך מאות שנים ייחדה אותה מלכות רומי לבגדי מלכות וגזרה עליה, ועי"ז נשתכחה מלאכת הצביעה ומציאות החלזון.¹⁸

כתב האור החיים (פנח"ש טו, ל"ה) וכי' האל"ף ש"ו ויש שח"ס ד"ה זה להג"א ז"ל שלא נאמר לדורותם על התכלת "לאמר שהלבן לדורותם אבל תכלת בשאינו בנמצא אין חיוב בו", וא"כ מוכח שהתכלת תעלם.

ת: מכל מקום מפורש דיש חיוב בתכלת כשהיא בנמצא, רק מוכח שבאיזה זמן תעלם, וכבר עברו דורות שלא היתה התכלת מצויה.

בכתבי הארז"ל (שער הכוונות עין ל"ה ד"ה ד, ו ע"א, פ"ה שער הליית פ"ה) מבואר שתכלת נהגת דווקא "בזמן שביהמ"ק קיים".

¹⁶ יש שהציעו שזה רמז לחיילי רומי, ע"פ מדרש משלי (פרשה ט) "שקמית בידים תתפש. אמר ר' ירמיה דא היא אדום אומתא רשיעתא... [והוא רמז לגזירת מלכות רומי על התכלת]. בכתה"י ובלקח טוב הגייתא י"סממיות מקיפות אותו, ואין כך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו וכו'".

¹⁷ ומ"מ בוודאי מוכח שלא היה גנוז למרי כ"ל, ואין כונת המדרש אלא להדגיש המטמון הגנוז לצדיקים, ולבאר הכתוב "כי שפע ימים יינקו", עיי"ש, וכמשי"ש הספרי "שכל ספינת שמואלים בים הגדול... מקיאים לימה של יפו [או יריחו] שגנו לצדיקים לעתיד לבא" והרי יש מהם שלא נגנו שם.

¹⁸ כן מקורו להקדמת האדמו"ר מראדזין לפרו עין התכלת, שהעתיק מאגרת מאחד שכתב לו כי זאת היינו היה בזה דבר נשכח והוא מצאה, אז נזיה מחייבים לשמור אליו וללבוש, אכן אם נאמר דבר מלאונו במצות התכלת לאחד ממיועדינו שיכתוב ויאמר לנו משמו בזה"ל, כמע"ל לא יאיר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם ממצאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח והוא מצאה, אז נזיה מחייבים לשמור אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועי"ז לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסימנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראייתו לא יועילנו עד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי זה דג או מלאכת צבעו נפסק ושכח מציאותו או ידענו בוים זמן מהזמנים שפסקה בזה הקבלה אז יליה לנו דברי החלוקה לראיה, עיי"ש שיחיה"ע ע"כ"ל האדמו"ר מראדזין זצ"ל שם. ובשם מהקרי"ל דיסקין זצ"ל "התכלת מראה דומה" ו"הלא כמה גדולים מהראשונים אשר היו קרובים לזה המקום אשר נמצא זה הדג ובוודאי ידעו מהו הדג וכולם כתבו והאינא ליכא תכלת" (נשפ"ל לסי' משכנת לאביר יעקב, רשימת מדברי מהר"ל דיסקין על התכלת, מכת"ב ב' התמח"ב).

טענת הבית הלוי מפורסמת באופן אחר, שרק ע"י מסורת ניתן לברר מציאות בתורה, ולכן לא ניתן להחזיר התכלת. ועי' לעיל שלדעת מהר"ל ועוד שניתן להחזיר התכלת על ידי סימנים וראיות.

¹⁹ לכאן מסתפק במציאות הדברים, האם אכן היה ידוע בכל הזמנים.
²⁰ נקודה זו אכן קשה על האדמו"ר מראדזין זצ"ל, בכלל שהדיינון היה מפורסם בכל הדורות, שממנות התלמוד ועד ימיו שימש בלי הפסק לצורך דיו לכתובה [נזמה שמו- דיוקנו], ואע"פ"כ מעולם לא אמרו שהדיינון הוא החלזון, אולם מ"מ אפ"לית שדרך צביעתו נשתכחה.

שהוא רחב ודק וחד כפי ראשו".⁹⁹

♦ בגמ' (ס) איתא על החלזון "גופו דומה לים".

ת: אכן, גוון הקונכיה ירוק כחלחל דומה לים¹⁰⁰, ויש מהם שצבעם טורקיזי ממש?

♦ הרמב"ם (הל' זליה פ"ב ה"ב) כתב שהחלזון הוא דג, ואיך ניתן לומר כן על חלזון הפורפורה?

ת: איתא בפירוש הגר"א למשניות (כל"ס פ' י"א ב) "שכל שָׂבִיגִים מֵיֵן דֵּג הוּא, כֵּל דְמוֹת שִׁיחִיָּה לוּ"¹⁰¹ וכן מבואר ברמב"ע (שמות ז כז, ש' ש"ל-תוספתא) [תנין- crocodile] הוא מֵיֵן דֵּג, וגם החוות יאיר כותב על הפורפורה "מדם דג שנקרא הדג פורפרי"; וכן רש"י (סנהדרין א) מכנהו "תולעתי" ומכנהו במקום אחר (שבת ע"ד) "דג".

♦ ברש"י (סוטה שמוט כה ד, וכן במדרש פו לת; וכ"פ ברש"י ברכות ט: ד"ה תלת) איתא שהתכלת ירוק היא.

ת: בתוס' (חולין נז) ד"ה אלף יחוק. סוכה לא: ד"ה הירוק ככרת) מבואר שתוארו "ירוק" כולל גם צבע כחול¹⁰² וכ"כ המדרכי (הל' ד"ה ס"ה תשל). מוצא ברמ"א (יד קפ"ו) "בין מראה בל"א [כחול], בין מראה גע"ל [צהוב], בין מראה גרי"ן [ירוק], כולן בכלל ירוק ה"ן וכן פי המשכיל לדוד (לרד פארז). על דברי רש"י; ובע"כ צ"ל כן ברש"י, שהרי הוא עצמו כתב (ס"ה ס"פ מ"ה) "צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב" (ופי פי מנדיס ס"ה ט אלו ו שלמי קדמו של האלה רבה י"ה עליה ירוק הקרא גלג [כחול] נגהן אשכח זכר לתכלת").¹⁰³

♦ אם צבע הפורפורה שוה בהרכבו הכימי לקלא אילן, כיצד תבחין ביניהם בדיקת השגמ' במנחות (נ"ג)?

ת: עמידות הצבע אינו תלוי בחומר הצובע בלבד [דהיינו גוון עצמו] אלא גם בחומרי לוואי, וקלא אילן אינו נקלט כמו הפורפורה¹⁰⁴ משום חילוקים בחומרי לוואי שיש בחלזון ובקלא אילן.¹⁰⁵

♦ כיצד נדע את הגוון ואת החוזק המדויקים של הצבע?¹⁰⁶

ת: כיון שידוע לנו שקלא אילן הוא אינדיגו אפשר לדעת הגוון¹⁰⁷, ולגבי החוזק כתב הרדב"ז (אלף תל"ו) "שיש שמוני מן מהנניס" שיש גוון תכלת שהוא שחור [כחה] הרבה, ויש שאינו שחור כל כך" [ומוכח מדבריו שאין בהירות מסוימת שמעבדת בתכלת, וכ"כ בספר מעשי למלך על הרמב"ם (פ"ה מהל' כל' המקדש ה"א)].

⁹⁹ ע"י בפי דונש בן תמים לספר יצירה (פ"ו מ"ה) שבי' על תלמי' ה'מושל' במזלות (ב"י י"ד קמ"א א) שצורתו כשני קשתות מחוברות, כזה - 0) "ומה שביניהם יקרא תנין והוא דומה אל דג, דק הראש, והזנב דק, וגדול הבטן".

¹⁰⁰ במדרש תהלים (מהדורת ווילנא, פ' ז) איתא "...ויש דומה לעשבים ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע" ומוכח שאפילו ירוק נקרא דומה לים [כמו שיוחב כל היראה את הים מקורב, שאינו כחול סחור].

¹⁰¹ בדרך כלל הקונכיה מכוסה בשכבה של צמחים דומים לקרקעית הים, ולא נראה גוון הקונכיה כי אם במקצת. ויש שרצו לפרש שדומה לקרקעית הים [בניגוד לשאר החלוות באיורו הרי הוא שבעט אין עליהם מרחים אלו שגורים דמיון זה], כמו שמצינו "ויש שעשה שלמה (מלכים א' ו, א), או "כמים לים מכסים" (ישעיהו י"ט, רד"ק שם).

¹⁰² ולא פשוט כלל שדוקא מה שמוגדר כידג' בימיו נקרא 'דג' אצל חז"ל, ועל לפני כמותיים שנה גם חלוות הים היו נקראים 'דגים' [וכן הוא עד היום באנגלית ועוד הרבה שפות]. ולפ"ז נתיישב אין כתב הרמב"ם שהוא דג והגמ' קאמר רק שדומה לדג, דכל דבר לענינו, שהוא חי במים, וגם נרתיקו דומה לסתם דג הצולל במים.

¹⁰³ והיינו שלא רק שנכלל כחול בירוק, אלא שהיו שניהם נחשבים לגוון אחד בשם 'ירוק', ובאמת אין עוד מילה לכחול' בלח"ק מלבד 'ירוק'.

¹⁰⁴ גם יש מפורסם ביד כלל ישראל שהתכלת הוא כחול; וכן כתבו: רס"ג (בתפיס), ר' נחשוני גאון (מוכח בעיטור הל' ציצית), הרמב"ם (פיחמ"ש ברכות א, ו) ומנחות ד, א, ש"כ שתכלת הוא יאורק-י, ובינו יונה (ברכות ד, ד) מדפי ר"י, רבינו בח"י (שמות כו ח), הרחוקני (שם כד ט), הרד"ק (ורש"י ת-כ-ל), המהר"ש מרובוטנבורג (ח"ד סי' תרל"א), הרא"ש (חולין פ"ג סי' ט), נבו תוס' הרא"ש חולין מ: ד"ה אלא כתב כן בשם ר"ר) ועוד הרבה; וכן ועידו יוסיפון ופילון (יחידים) האלכסנדרוני שראו התכלת בעצמם, וכן הוא התרגום עקלול הנה ומכאן במדרש אסתר) ובתרגום השבעים; מ"מ בתוס' סוכה (שם) נראה שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי.

¹⁰⁵ "שלימרות שאין שום הבדל בין הצבענים עצמם, יש הבדל בין חומרי הלוואי שבכל אחד מהם... הצבועות [במציאות הצבע] תלויות, לא רק בחומר שמשמשים בו, אלא גם בדרך שעושים את הצביעה". (הר' אליהו טבגר שליט"א ע"פ מה שמעמ מכימאי מומחה לצביעות, אור ישראל גליון לו, ע' קלה).

¹⁰⁶ וכבר נצבו ההבחנות של הגמ' ע"י כמה תנ"י, והצליחו להוריד צבע קלא אילן [עתיק] ולא ירד הבחנותם בענין המורקס, ומה שיש שלא הצליחו עד עתה להוריד קלא אילן הוא מפני שהיום עושים אינדיגו בשיטה מלאכותית.

¹⁰⁷ באמת לא נראה לומר שהגוון המדויק מעכב, שבכ"מ שמצינו שיש הקפדה על גוון מדויק, הגדירו אותו חז"ל בדיקוד רב, כמו במראות נדה, במראות נעים, ובמראות ראות; ובתכלת לא נמצא שום הגדרה מדויקת.

¹⁰⁸ ולא מצינו באף אחד מהראשונים שעירבו בתוך השקלא אילן דברים אחרים בכדי להגיע לגוון התכלת [הרמב"ם כתב בהלכות ציצית שבאיטור לבדו [שהוא סוג קלא אילן המבואר בספר הכרוב סוף פ' שלח, ומתורגם ע"י הרמב"ם פיחמ"ש (שבעית ז, א), כמו קלא אילן] אפשר לזיף תכלת]. וגם א"מ לומר כן, שהרי בב"מ (נ"ג). מבואר שקלא אילן מיוחד בכך שאינו יורד בצפון, וא"כ היה אפשר לבדוק קלא אילן בצפון, אם נאמר שהיה מעורב בו צבעים אחרים. גם מבואר ברש"י שם, שסתם קלא אילן [דהיינו לאו דוקא זה שעשה לזיף את התכלת] דומה לתכלת. וכ"כ הנצי"ב בפירוש (עמק הנצי"ב על הספרי סוף פרשת שלח) שקלא אילן הוא "צבע הדומה לתכלת בלא שום הרכבה ועירוב".

גדולי הדורות על החזרת התכלת

כתב המהרש"ם זצ"ל בצוואתו "...יקחו את הטלית טירקישען, בלא העטרה, וקשורין בו ציצית עם תכלת..." (נדפס בראש ספרו תכלת מרדכי עה"ת).

ויש לי עדות שהג"ר איציל מפוניוועז לבש תכלת בטליתו בהנצע, כמו שהעידו תלמידיו שלמדו אצל" (מהקדמת ר' ירוחם לייגר למאמר שפוני טמוני חול, וכן העיד מרן בעל הקה"י זצ"ל).

אמר מרן בעל החזון איש זצ"ל על התכלת של האדמו"ר מראדזין זצ"ל "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת - ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אזי מקבלים אותו" (מעשה איש ח"א ע' קלב).

סיפר הג"ר דוד צבי הילמן זצ"ל שפעם ביקש ממנו בנו של הגרא"ז מלצר זצ"ל שימנה לו פתילים מבית צביעה של ראדזין. כששאל אותו אם שאל דעת תורה בענין, ענה ששאל את גיסו מרן הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל, והשיב לו "ניט דא קיין חשש" [שאין חשש אסורו בדבר] (ע"ע באוחרות רבינו ח"א ע' רמו ע"ז).

המלככות ח"ה סוף עמ' קט) וכן מבואר בארוכה בס' הלכות שבת בשבת (י"ה) זאת צ' בשם מ"ן הגרי"ש ז"ל).

♦ יש שאומרים שמהמורקס הופק גם צבע הארגמן (פי ערוך ע"ד אמר צ' ש"ה העטרה) ומ"ן המלצר ח"ה בשאלת הגרי"ש קאלנשנר, וכן לפי לדייק מ"ס העתיקות ליוסף בן גוליון; ובדומה כ"כ ש"ב מהלכות ממוני הפורפורה גם סגול והלוח, ו"א"כ אין לא הזכירו חז"ל שמחלזון התכלת צבעו גם ארגמן?

ת: אינו מוכח שהארגמן של התורה בא מהפורפורה, ואדרבה, בראשונים מבואר שנעשה מכנימת ה'לכא' (רמזים פיה"ו כל"ס ט א ורע"ב שם, רד"ק שם ארגמן וה"י צ' ו, ו) וגם לא היה סגול (משנת ר' אליעזר פי ד' ארגמן שהוא דומה לש"ש, ארכינאל נמדנר ג' ארגמן דומה לס', וע"פ נקועטס מרכבו ארגמןו שהוכח כן משננות מקוריות). מלבד זאת מן הרמב"ם משמע שאין קפידה ממה נעשה הארגמן (כל' המקדש ה' יג ונמ"ל שם), ולכן לא הזכירו חז"ל את מקור הארגמן כלל.

♦ כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות פ"ד מ"א) "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום" ומשמע מדבריו שרק גוון מסוים כשר לתכלת.

ת: מן התרגום החדש לפיחמ"ש (פל הר' ע"א קורה שלט"א) עולה שלא בא לומר אלא שאין כל דבר כחול [אז"ל בלשונו שם] כשר לתכלת, אלא רק צבע תכלת שנעשה מחלזון דוקא, ומה שכתב "שאינו אנו יודעים

לצובעו", ר"ל משום שאין אנו יודעים מהו החלזון, וממילא א"א לעשותה היום נוכסיום דבריו: "ש"א"א לעשותה היום" [וכן הביא הגרי"מ טוקלינסקי בספר פיר הקדש והמוקדש ח"ה פ"ה ומכנהו של הגרי"א הלוי הל"ג שדק רמז"ס נמוקרו הערבי [נכתי"ק], וכן מוכח מדברי הרד"ז ה"ל שמו"ק כדברי הרמז"ס על"ו שאין גוון מדויק מעכב].

♦ משמע בתוס' (מנחות נ"ג:) שלדעת רש"י אם הצבע מורכב מדם חלזון עם סממנים הוא פסול, ולצביעת התכלת של המורקס משתמשים בסממנים.

ת: הסממנים ששמים ביורה מאפשרים את קליטת הצבע בלבד, אך הם עצמם אינם נקלטים כלל בצמר [ולכן כשר לכוי"ע, שמתקיימים גם דברי הרמב"ם שהשתמשו בסממנים וגם שיטת רש"י ה"ל].

♦ איך ייתכן חיוב צידה על חלזון, והלא הוא אז לאט והוא כניצוד ועומד?

ת: ברבינו ירוחם (הניח י"ב חלק י, פ:) מפורש שיש חיוב צידה על תולעים, וז"ל "וישאר שרצים כגון תולעת וחלוות ועקרבים, הצדן לצורך חיוב", וכן מוכח מרש"י (הניח י"א), ויקרא י"א ל, שפי' חומ"ט: לנצי"א-בעל, וחומ"ט הוא משמעותי שלום שמופרש נמשנה ש"פ כה"ס לידה), וכן פסק מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל (אוחרות שנת פ"ד ה"ה כ"א וש"נ יוסף קוועטס ה"ד צ' ג), וכן מבואר מדברי מרן הגרי"ש זצ"ל (שולחן שלמה סי' שט"ו ד' כה"ט ג) שאם צריך תחבוטות לצודו הוא בכלל "הבא מצודה ונצודו" ואינו כניצוד ועומד, וכן פסק הג"ר נסים קרליץ שליט"א (תורת

המלכות ח"ה סוף עמ' קט) וכן מבואר בארוכה בס' הלכות שבת בשבת (י"ה) זאת צ' בשם מ"ן הגרי"ש ז"ל).

♦ יש שאומרים שמהמורקס הופק גם צבע הארגמן (פי ערוך ע"ד אמר צ' ש"ה העטרה) ומ"ן המלצר ח"ה בשאלת הגרי"ש קאלנשנר, וכן לפי לדייק מ"ס העתיקות ליוסף בן גוליון; ובדומה כ"כ ש"ב מהלכות ממוני הפורפורה גם סגול והלוח, ו"א"כ אין לא הזכירו חז"ל שמחלזון התכלת צבעו גם ארגמן?

ת: אינו מוכח שהארגמן של התורה בא מהפורפורה, ואדרבה, בראשונים מבואר שנעשה מכנימת ה'לכא' (רמזים פיה"ו כל"ס ט א ורע"ב שם, רד"ק שם ארגמן וה"י צ' ו, ו) וגם לא היה סגול (משנת ר' אליעזר פי ד' ארגמן שהוא דומה לש"ש, ארכינאל נמדנר ג' ארגמן דומה לס', וע"פ נקועטס מרכבו ארגמןו שהוכח כן משננות מקוריות). מלבד זאת מן הרמב"ם משמע שאין קפידה ממה נעשה הארגמן (כל' המקדש ה' יג ונמ"ל שם), ולכן לא הזכירו חז"ל את מקור הארגמן כלל.

מתוך הסכמת הג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א לכתיב ר' אליהו טבגר שליט"א: ...ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל], מ"מ בוודאי אותם שזכו לברור הלכותיה ויצא להם כן ע"פ ביורור פרטיה **צריכין לקיימה** ואין מושג של בושות פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך ואף על צד ספק הרחוק בוודאי הידור וחיוב מצוה יש בזה וגדול שכור...
מתוך הסכמת הג"ר עמרם אופמן שליט"א, חבר בר"ץ העדה החרדית, לספר לולאות תכלת: ...המעייני ראה שבמין זה של חלזון מיושב כל הקשויות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. **וכן כמה ומגדולי הדור ריאים ושלמיים שהתחילו לקיים מצות תכלת בצבעיה**, והכל הולך קמעא קמעא, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם – ונקווה שיהיה על ידי משיח צדקנו.
מתוך הסכמת הג"ר שמואל גול שליט"א לספר חותם של זהב: ...מכל מקום אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת... וכל הראיות לכאן' שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם **דברים שאין בהם ממש**, ואפשר לישבם בקל.
מתוך הסכמת הג"ר ישראל בלסקי שליט"א, ראש ישיבת תורה ודעת, לספר לבוש הארון: ...וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ולכל הפחות לא לעצור על אלה שהחליטו להשים תכלת זו בבגדיהם כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה כי **הדברים נכונים** וח"ו לדחותם בקש...
להערות ובירורים על הנכתב כאן, ולכל הערה בנושא התכלת, אפשר לפנות למייל:

alon@techeiles.org ונשתדל לענות כפי האפשר.